

บทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีในเครือข่ายสังคมออนไลน์“เฟซบุ๊ก” The Role of Buddhism on the Online Social Networking “Facebook”

วิเชียร ชาบุตรบุญตริก

Wichian Chabutbuntharik

พระวัฒนา ญาณวโร

Phrawattana Yanwaro

บรรพต แคะโฮสง

Banphot Kaethaisong

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

Master of Buddhist Studies Program Philosophy major

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Buriram Sangha College

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก 2) เพื่อเสนอภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก และ 3) เพื่อวิเคราะห์บทบาทและภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก

ผลการวิจัยพบว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ คือ เฟซบุ๊กนี้ได้สะท้อนบทบาทของพระพุทธศาสนาครบทั้ง 7 มิติ ได้แก่ มิติด้านการปฏิบัติและการเจริญสมาธิภาวนา มิติด้านหลักธรรมและคำสอน มิติด้านตำนานปรัมปรา มิติด้านประสบการณ์ทางศาสนา มิติด้านศีลธรรม มิติด้านสังคมและสถาบัน มิติด้านศิลปวัตถุ กล่าวให้ชัดขึ้นก็คือ ปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาบนโปรไฟล์ต่างๆ ที่ได้ทำการคัดเลือกไว้ ได้แก่ โปรไฟล์ส่วนตัวและสาธารณะ “Phra Paisal Visalo”, โปรไฟล์สาธารณะ “พระมหาวิจิตร วชิรเมธี” และ ว. วชิรเมธี (W.Vajiramedhi), โปรไฟล์ “หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ : Buddhadasa Indapanno Archives” ซึ่งเป็นโปรไฟล์สาธารณะของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, โปรไฟล์สาธารณะ “เสถียรธรรมสถาน Sathira Dhammasathan” ปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาได้แสดงออกให้เห็นครบทุกมิติ ยกเว้น โปรไฟล์สาธารณะ “Tilopa House” โดย วิจักขณ์ พานิช ที่ไม่ปรากฏมิติด้านเรื่องเล่าและปรัมปรา

บทบาทของพระพุทธศาสนาที่แสดงออกผ่านมิติของศาสนา ยังได้สะท้อนภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊กไว้อยู่ 5 ความหมาย คือ (1) “พระพุทธศาสนาแบบเน้นโลกนี้” (2) “พระพุทธศาสนาแบบไม่ผูกติดกับความเชื่อใดความเชื่อหนึ่ง” (3) “พระพุทธศาสนาแบบสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ” (4) “พระพุทธศาสนาแบบสังคมฆราวาส และ (5) “พระพุทธศาสนาแบบกระแสใต้” ทั้งนี้ภาพตัวแทนต่างๆ ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมานั้น กล่าวได้ว่าเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก คือ โลกาภิวัตน์ ผวนกับกระแสความเจริญรุดหน้าของสื่อใหม่ ซึ่งก็คือ เฟซบุ๊กอันควรกล่าวได้ว่าเป็น “เงื่อนไข” หลักที่ขับเคลื่อนให้พระพุทธศาสนาเกิดการปรับเปลี่ยน “ตำแหน่งแห่งที่” ของตนเองในยุคปัจจุบันอย่างสำคัญ

คำสำคัญ: เฟซบุ๊ก, ภาพตัวแทน, พิธีกรรม, ปรัชญา, จริยศาสตร์

Abstract

This research article is of 3 objectives namely:- 1) To study the role of Buddhism in Thai society on Facebook. 2) To demonstrate the representation of Buddhism in Thai society on Facebook. and 3) To analyze the role and representation of Buddhism in Thai society on Facebook.

From the study, It is found that the Online Social Networking i.e. Facebook, reflects the religious phenomena in all 7 dimensions namely:- (1) Practical and Meditation dimensions (2) Dhamma and Doctrinal dimensions (3) Narrative and Mythic dimensions (4) Religious Experiential dimensions (5) Moral dimensions (6) Social and Institutional dimensions (7) Material and Artistic dimensions. To speak more precisely, All of 7 dimensions are found on the 4 chosen profiles, viz. (1) “Phra Paisal Visalo” which is of individual and public profiles of Phra Paisāl Visālo. (2) “พระมหาวิฑูชัย วชิรเมธี” and “ว.วชิรเมธี (W. Vajiramedhi)” which are the public profiles of Phramahā Wutthichai Vajiramedhī. (3) “หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ : Buddhadasa Indapañño Archives” which is the public profile of Buddhadāsa Indapañño Archives. (4) “เสถียรธรรมสถาน Sathira Dhammasathan” which is the public profile of Sathira Dhammasathān. While “Tilopa House”, the public profile of Tilopa House by Vichak Panich, is the only one profile that Narrative and Mythic dimensions are not found.

Moreover, the role of Buddhism that are presented in the 7 dimensions of religion reflect the representation of Buddhism in Thai society on Facebook in 5 kinds of meaning namely:- (1) Worldly Buddhism (2) Pluralistic Buddhism (3) Value of nature-recognized Buddhism. (4) Lay-person Buddhism and (5) “Stream-counter” Buddhism. This representation is constructed by globalization and the rapid growth of new media i.e. Facebook. These conditions force Buddhism to change its “place” significantly in the present day.

Keyword : Facebook, Ritual, dimension, Philosophy, Ethics

1. บทนำ

เฟซบุ๊ก (Facebook) เป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์ (online social networking) ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับมนุษย์และสังคม จนสามารถเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์¹ อีกทั้งยังสะท้อนภาพสังคมบนโลกกายภาพได้อีกด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะมิติระหว่างโลกออนไลน์ (online) กับโลกทางกายภาพหรือ

¹ นิตยสารไทม์ (Time Magazine) ได้มอบรางวัลบุคคลแห่งปี 2010 (person of the year) แก่ มาร์ก ซักเคอร์เบิร์ก (Mark Zuckerberg) ผู้สร้างเฟซบุ๊ก (facebook) ด้วยเหตุผลที่ว่า เฟซบุ๊กเป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่สามารถเชื่อมต่อผู้คนทั่วโลกมากกว่า 500 ล้านคน ทั้งยังเป็นระบบแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรูปแบบใหม่และสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ Lev Grossman, “Person of the year 2010,” <www.time.com> Wednesday, Dec. 15, 2010

โลกออฟไลน์ (offline) นั้นแท้จริงแล้วไม่ได้แยกขาดจากกันแต่ในทางตรงกันข้ามกลับเชื่อมโยงและทำงานร่วมกันอย่างสำคัญเสมอ

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาตามแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies)² ซึ่งวิเคราะห์วัฒนธรรมโดยใช้แนวคิดทางสัญวิทยา (semiology) แล้ว กล่าวได้ว่า เฟซบุ๊กเป็นพื้นที่หนึ่งที่อุดมไปด้วย “สัญลักษณ์” (sign) โดยความหมายของคำว่า “สัญลักษณ์” ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยใช้ตามความหมายที่โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศสได้ให้ไว้คือ สัญลักษณ์หมายถึงหน่วยสื่อความหมายที่ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่รับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (รูปสัญลักษณ์ หรือ signifier) กับสิ่งที่เข้าใจได้ว่าเป็นความหมายที่สื่อออกมา (ความหมายสัญลักษณ์ หรือ signified) (โรลันด์ บาร์ตส์, มายาคติ, แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ, 2551: 9) กล่าวโดยสรุป “สัญลักษณ์ของสัญวิทยาได้แก่บรรดาสรรพสิ่งต่างๆ ที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคม และความหมายของสัญลักษณ์เหล่านี้ก็ขึ้นกับรหัส/กฎเกณฑ์ของสังคมนั้นๆ หรือก็คือระบบวัฒนธรรมนั่นเอง”³ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 95) ยิ่งไปกว่านั้น ความหมายที่ได้จากการวิเคราะห์สัญลักษณ์เหล่านี้ยังเชื่อมโยงกับสิ่งที่เรียกว่า “ภาพตัวแทน” (representation) ที่ สจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

ภาพตัวแทนเป็นผลผลิตทางความหมายของระบบความคิดในจิตใจของมนุษย์ผ่านการทำงานของภาษา โดยการเชื่อมโยงระหว่างระบบความคิดกับภาษา ซึ่งอำนวยความสะดวกให้มนุษย์สามารถอ้างอิงโลกแห่งความจริงของวัตถุ ผู้คนและเหตุการณ์ต่างๆ รวมถึงโลกแห่งจินตนาการที่มีแต่วัตถุ ผู้คนและเหตุการณ์ที่ปรุงแต่งขึ้น (Stuart Hall, Representation: culture representations and signifying practices, อ้างใน วิชาภรณ์ กอจรัญจิตต์, 2545: 12)

กาญจนา แก้วเทพ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ภาพตัวแทนไม่ใช่สิ่ง/ผลผลิตที่เคยเป็นอยู่/มีอยู่ หากแต่เป็นผลผลิตที่มีการประกอบ สร้างขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา (reproduce) (กาญจนา แก้วเทพ, 2545: 80) ดังนั้น ภาพตัวแทนจึงไม่ใช่การสะท้อน เลียนแบบหรือค้นพบ หากแต่เป็นการประกอบสร้างส่วนเสี้ยวหนึ่งของโลกความเป็นจริง สิ่งที่เป็นจินตนาการ รวมไปถึงความคิดเชิงนามธรรมที่ไม่ปรากฏบนโลกวัตถุ การประกอบสร้างในลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า “การประกอบสร้างทางสังคม/วัฒนธรรม” (social/cultural construction) ซึ่งหมายถึง “การที่ปรากฏการณ์ทางสังคมถูกให้ความหมายโดยความเชื่อหรือการปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมที่ถูกยอมรับร่วมกันของสมาชิกภายในสังคม” (ดูเพิ่มเติมใน Zina O’Leary, 2007: 250-251)

² วัฒนธรรมศึกษา (culture studies) ถือกำเนิดขึ้นในประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1960 เป็นที่รู้จักกันหลายชื่อตั้งแต่ ทฤษฎีสำนึกวัฒนธรรมศึกษาแห่งอังกฤษ (British culture studies) หรือ สำนักวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical culture studies) และในบางครั้งก็อาจเรียกกันตามชื่อของสถาบันวิชาการที่ก่อตั้งทฤษฎีว่า ทฤษฎีสำนึกเบอร์มิงแฮม (The Birmingham School) โดยมีกลุ่มนักวิชาการชาวอังกฤษ คือ ริชาร์ด ฮอกการ์ต (Richard Hoggart) เรย์มอนด์ วิลเลียม (Raymond Williams) และสจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) เป็นผู้ร่วมก่อตั้งเป็น ศูนย์แห่งการศึกษาวรรณกรรมร่วมสมัย (Centre for Contemporary Cultural Studies / CCCS) ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพและสมสุข หินวิมาน, 2551: 636-695.

³ ตัวอย่างของสัญลักษณ์ เช่น การใช้/ใส่เสื้อกันฝนมิใช่เพื่อป้องกันฝนอย่างเดียว แต่การใช้/ใส่เสื้อกันฝนในขณะเดียวกันก็บ่งบอกถึงสภาพอากาศในขณะนั้นด้วยเพียงแต่เราคุ้นเคย เคยชินจนมองข้ามความหมายระดับนี้ หรือที่โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) เรียกว่า “ความหมายในระดับที่สอง” กล่าวคือ มองข้ามหรือมองไม่เห็นความหมายในระดับวัตถุ/สิ่งของต่างๆ มีฐานะเป็นสัญลักษณ์ หรือถูกทำให้กลายเป็นสัญลักษณ์ มีบทบาท/หน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ (sign - function) ไป มองเห็นแต่ฐานะการเป็นวัตถุ สิ่งของเพื่อการใช้สอยแคบๆ ของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น (a non - signifying object).

จากความสำเร็จและความน่าสนใจตามที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเฟซบุ๊กเหมาะสมที่จะใช้เป็นพื้นที่เพื่อการศึกษาวิจัยภาพตัวแทนของปรากฏการณ์ทางสังคมด้านต่างๆ รวมทั้งศาสนาซึ่งจัดเป็นปรากฏการณ์สังคมที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง และเมื่อสำรวจพื้นที่บนเฟซบุ๊ก พบว่ามีการใช้เฟซบุ๊กสร้างทั้งโปรไฟล์ส่วนตัว/สาธารณะ รวมถึงสร้างกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อย อีกทั้งยังหลากหลายรูปแบบ เช่น โปรไฟล์ส่วนตัว/สาธารณะของผู้นำทางจิตวิญญาณของศาสนาต่างๆ อย่างพระสันตปาปา องค์ทะไลลามะ ท่านติช นัท ฮันห์ เช่นเดียวกับ พระที่มีชื่อเสียงในประเทศไทยอย่างพระไพศาล วิสาโล พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี) รวมถึงการสร้างกลุ่มต่างๆ ที่เกิดจากความชอบ/สนใจร่วมกันอย่างสถานที่หรือกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นต้น

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก
- 2.2 เพื่อเสนอภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก
- 2.3 เพื่อวิเคราะห์บทบาทและภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏในเฟซบุ๊ก

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย (purposive sampling) โดยจำกัดเฉพาะโปรไฟล์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งใช้ภาษาไทยในการสื่อสารเป็นหลัก สมาชิกที่เข้าใช้โดยส่วนใหญ่เป็นคนไทยและ/หรือผู้สร้างโปรไฟล์ส่วนตัว/สาธารณะเป็นคนไทย ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ได้ภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊กให้มากที่สุด ซึ่งโปรไฟล์ที่ผู้วิจัยเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่างเพื่อศึกษาวิจัย มีดังต่อไปนี้

- 1) “PhraPaisalVisalo” เป็นโปรไฟล์ส่วนตัวและโปรไฟล์สาธารณะของพระไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาสวัดป่าสุคะโต จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นพระนักคิด นักเขียนที่มีชื่อเสียงในสังคมไทยท่านหนึ่ง
- 2) “พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี” และ “ว. วชิรเมธี (W.Vajiramedhi)” เป็นสองโปรไฟล์สาธารณะของ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ผู้อำนวยการสถาบันวิมุตตยาลัยพระนักเขียนชื่อดัง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในนามปากกาชื่อว่า “ว. วชิรเมธี”
- 3) “หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ : BuddhadasaIndapanno Archives” เป็นโปรไฟล์สาธารณะของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ซึ่งเป็นหอจดหมายเหตุศาสนาธรรม (Religious Archives) ที่ทำการเก็บรักษา อนุรักษ์ ศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ
- 4) “เสถียรธรรมสถาน SathiraDhammasathan” เป็นโปรไฟล์สาธารณะของเสถียรธรรมสถาน ซึ่งก่อตั้งเพื่อส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ธรรมะ โดยแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต
- 5) “Tilopa House” เป็นโปรไฟล์สาธารณะของบ้านติโลปะ กรุงเทพมหานคร ที่ก่อตั้งเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรมแบบประยุกต์ตามแนวพระพุทธศาสนาวัชรยานและมหายาน โดย วิจักขณ์ พานิช ซึ่งจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยนาโรปะประเทศสหรัฐอเมริกา

อนึ่ง เหตุที่ผู้วิจัยเลือกโปรไฟล์ต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นมาเป็นกรณีศึกษา เนื่องด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้ “PhraPaisanVisalo” เป็นโปรไฟล์ที่ได้รับความนิยมอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่มีทั้งโปรไฟล์ส่วนตัวและสาธารณะโดยใช้ชื่อเดียวกัน มีจำนวนยอดสมาชิกที่เป็นเพื่อนมากถึง 4,979 คนและมีสมาชิกถูกใจมากถึง 3,953 คน ตามลำดับ เช่นเดียวกับ “พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี” และ “ว. วชิรเมธี (W.Vajiramedhi)” โปรไฟล์

สาธารณะ ที่มียอดจำนวนสมาชิกถูกใจมากถึง 351,529 คน และ 328,261 คน ตามลำดับ⁴ ในขณะที่ “หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ :BuddhadasaIndapanno Archive” เป็นโปรไฟล์ของสถานที่ซึ่งมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายและต่อเนื่องตลอดปี ส่วน “เสถียรธรรมสถาน SathiraDhammasathan” เป็นโปรไฟล์ของสถานที่ปฏิบัติธรรม ซึ่งมีความโดดเด่นในการจัดกิจกรรมที่เน้นสำหรับสตรี เด็กและเยาวชน และ “Tilopa House” เป็นโปรไฟล์ของสถานที่เพื่อการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งมีความน่าสนใจในแง่ของการนำเสนอกิจกรรมที่มีรูปแบบแปลกใหม่

4. สรุปผลการวิจัย

การฉายภาพปรากฏการณ์ทางศาสนาบนเฟซบุ๊กดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งจัดได้ว่าเป็นศาสนาหลักของสังคมไทยนั้น ได้ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามสำคัญว่า ภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบันบนเฟซบุ๊กเป็นเช่นไร และกระบวนการประกอบสร้างทางสังคม/วัฒนธรรมของภาพเหล่านั้นเป็นอย่างไร ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อตอบคำถามสำคัญดังกล่าว ในการวิจัยครั้งนี้ส่วนหนึ่งจะใช้การศึกษาแบบ “สังคมวิทยาแนวปรากฏการณ์วิทยา” (phenomenological sociology)⁵ ซึ่งการศึกษาในรูปแบบดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความต่อเนื่องของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ บนเฟซบุ๊ก อาทิ “การแสดง/แลกเปลี่ยนความเห็น” “การแสดงความรัก/ไม่รัก” “โพสรูปภาพ/วิดีโอ/หนังสืออิเล็กทรอนิกส์” หรือ “เขียนบันทึก” ทั้งนี้เพื่อข้อมูลที่มากเพียงพอสำหรับการเห็นภาพปรากฏการณ์ ตลอดจนสามารถรายงานสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีนัยสำคัญ ในขณะเดียวกันยังสามารถสะท้อนให้เห็น “วิถีเฟซบุ๊ก” ที่ตรงตามเจตนารมณ์ของผู้สร้างได้อย่างชัดเจนร่วมด้วย

อย่างไรก็ตาม ต้องย้ำให้เข้าใจตรงกันอีกครั้งว่า คำว่า “ภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย” ที่ใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้ มิได้หมายถึงภาพตัวแทนที่เกิดจาก “การสะท้อนภาพ” (reflection) ของพระพุทธศาสนาแบบที่เป็นทางการของรัฐซึ่งปกครองโดยมหาเถรสมาคมอันเป็นสิ่งที่มียุติในสังคมไทย หากแต่หมายถึงภาพตัวแทนที่เกิดจาก “การประกอบสร้าง” (construction) จากการเก็บเกี่ยวและรวบรวมสัญญาณต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งสมาชิกบนเฟซบุ๊กร่วมกันสร้างขึ้น⁷ แม้ว่าภาพตัวแทนจากการศึกษาในลักษณะนี้จะเพียงเป็นการประกอบสร้างส่วนเสี้ยวหนึ่งของโลกแห่งความเป็นจริง แต่ผู้วิจัยก็ยังยืนยันที่จะเสนอ/ชี้ชวนให้เห็นถึงความสำคัญของการตั้งคำถามและหาคำตอบจากคำถามสำคัญดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

⁴ จำนวนสมาชิก ณ วันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2554.

⁵ เหตุผลที่ถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของสังคมไทยนั้น เราสามารถพิจารณาได้ จากการที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ หรือ พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้าน วิถีชีวิต, ความเชื่อ, ภาษา, วรรณกรรม รวมไปถึงศิลปะและดนตรี เป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ยังมี ความสำคัญของพระพุทธศาสนากับสังคมไทยในแง่อื่นๆ ให้พิจารณาประกอบอีกหลายประการ ทั้งนี้สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543).

⁶ สังคมวิทยาแนวปรากฏการณ์วิทยา (phenomenological sociology) มีความคิดพื้นฐานว่าคนในสังคมสร้างความรู้เกี่ยวกับความเป็นจริงในสังคมขึ้นจากประสบการณ์ ความรู้ที่คนสร้างขึ้นนี้เป็นผลจากการที่จิตสำนึกจัดระบบประสบการณ์ที่สับสนคลุมเครือให้เป็นแบบฉบับที่ชัดเจน จนเกิดเป็นสิ่งที่สังคมเชื่อและยึดถือร่วมกัน ใน ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 185.

⁷ สจ๊วต ฮอลล์ ได้แบ่งวิธีการศึกษาการสร้างภาพตัวแทนออกเป็น 3 แบบ คือ แบบแรกเป็นแบบสะท้อนภาพที่เป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งหมด (reflective approach) แบบที่สอง เป็นแบบที่ให้ความสนใจต่อวิธีการมองโลกของผู้ส่งสาร ที่เรียกว่า การตั้งใจให้เป็นความจริง (intentional approach) และแบบสุดท้าย เป็นแบบการประกอบสร้างทางสังคม (constructionist approach).

เพราะผู้วิจัยเชื่อว่าคำตอบที่ได้จะสามารถแสดงให้เห็นภาพของพระพุทธศาสนาในสังคมยุคปัจจุบันได้อย่างมีนัยสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น แม้แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนนี้จะเป็แนวคิดที่ถูกศึกษามานานแล้ว แต่แนวคิดดังกล่าวกลับไม่ได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงเลย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการพยายามมองปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นอยู่จริงบนโซเชียลมีเดียซึ่งเป็นสนามวิจัยใหม่ที่ที่ยังไม่เคยมีการศึกษามาก่อน โดยอาศัยรูปแบบและวิธีการที่อยู่ในขอบข่ายของ “สังคมวิทยาศาสนา” (sociology of religion)⁸ (ในที่นี้ก็คือ “สังคมวิทยาพระพุทธศาสนา sociology of Buddhism”) น่าจะเป็นการช่วยเพิ่มเติมและขยายพื้นที่การศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางขึ้นจากเดิมที่มักใช้กันเป็นส่วนใหญ่ในสาขาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) ทำให้เกิดเป็นความรู้และความเข้าใจพระพุทธศาสนาในแง่มุมใหม่ที่ต่างออกไปมากขึ้น แม้ว่าความรู้ใหม่ที่ได้อาจไม่ใช่ข้อสรุปในลักษณะการตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ตามฉะนั้นผู้วิจัยจึงเชื่อมั่นว่า ผลจากการศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงสังคมวิทยาตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ นอกจากจะก่อให้เกิดคุณูปการทางวิชาการแล้ว ยังมีประโยชน์ในแง่ของการนำไปปฏิบัติจริงในสังคมปัจจุบันได้ กล่าวคือสามารถใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายสำหรับองค์กรทางพระพุทธศาสนาเช่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนรุ่นใหม่ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น โปรไฟล์ต่างๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ล้วนมีการนำเสนอข้อมูล ข่าวสาร ทั้งที่เป็นข้อความบนกระดาน ข้อเขียนจากบันทึก หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (e-book) รูปภาพ วิดีโอ ที่หลากหลาย เป็นต้น ตลอดจนมีการร่วมแลกเปลี่ยนและแสดงความเห็นบนโปรไฟล์ของตนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความถี่ของการแบ่งปันความเคลื่อนไหวหรือการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดอย่างต่อเนื่องบนโปรไฟล์นั้น ถือได้ว่ามีความสำคัญต่องานวิจัยเรื่องนี้อย่างมากอยู่ 2 ประการคือ ประการแรก ในแง่ของรูปแบบการศึกษา งานวิจัยเรื่องนี้มีความจำเป็นต้องอาศัยเนื้อหาหรือข้อมูลที่มากเพียงพอสำหรับการรวบรวมและนำเสนอเนื้อหาในระดับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นบนแต่ละโปรไฟล์ ประการที่สอง ลักษณะสำคัญดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีของเฟซบุ๊ก ซึ่งเป็นพื้นที่/สนามวิจัยของงานวิจัยชิ้นนี้ได้อย่างชัดเจน ทั้งยังสอดคล้องตามเจตนารมณ์ของผู้สร้างเฟซบุ๊กอีกด้วย⁹ โดยผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นระยะเวลา 6 เดือน ตั้งแต่ตุลาคม 2553 – มีนาคม 2554

สำหรับการบรรยายปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาบนเฟซบุ๊กผ่านกลุ่มตัวอย่างที่ทำการคัดเลือกไว้ ผู้วิจัยบรรยายสิ่งที่ปรากฏบนโปรไฟล์ต่างๆ เช่น ข้อมูลและข่าวสาร ประเด็นการสนทนา กิจกรรมต่างๆ เพื่อรายงานสภาพให้เห็นถึงภาพรวมของแต่ละโปรไฟล์ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่อง “มิติของศาสนา 7 มิติ” (The seven dimensions of Religion) ของ นิเนียน สมาร์ท (Ninian Smart, 1927 – 2001) ได้แก่ 1) มิติด้านการปฏิบัติและพิธีกรรม (Practical and Ritual dimensions) 2) มิติด้านเรื่องเล่าและปรัมปราคติ (Narrative and Mythic dimensions) 3) มิติด้านประสบการณ์และอารมณ์ (Experiential and

⁸ สังคมวิทยาศาสนา (sociology of religion) คือ สังคมวิทยาสาขาหนึ่งที่ศึกษาปรากฏการณ์ ทางศาสนา ซึ่งการศึกษาของนักสังคมวิทยาในรุ่นหลังนั้นได้ให้ความสนใจกระบวนการโลกียาวัตร (secularization), การเกิดองค์การทางศาสนาแบบต่างๆ เช่น การเกิดลัทธิใหม่หรือนิกายใหม่ บทบาท ของผู้นำทางศาสนา ตลอดจนความเชื่อศาสนาของสังคมต่างๆ รวมทั้งการศึกษาศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคม โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมือง เศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความขัดแย้ง ใน ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 235-236.

⁹ มาร์ก ซักเคอร์เบิร์ก (Mark Zuckerberg) มีความเชื่อว่า สิ่งที่น่าไปสู่การปฏิรูปได้มากที่สุดอย่างหนึ่งของคนในรุ่นนี้ คือ การมีข้อมูลที่สามารถนำมาใช้ได้มากขึ้น แนวคิดดังกล่าวนำไปสู่จุดมุ่งหมายสำคัญสำหรับการเติบโตของเฟซบุ๊ก ซึ่งนั่นก็คือการขยายขอบเขตของข้อมูลที่ผู้ใช้แบ่งปันและให้ผู้ใช้ทำการแบ่งปันข้อมูลต่างๆ ให้มากที่สุด ใน Dan Fletcher, “How Facebook Is Redefining Privacy,” <www.time.com> Thursday, May. 20, 2010.

emotional dimensions) 4) มิติด้านสังคมและสถาบัน (Social and Institutional dimensions) 5) มิติด้านจริยศาสตร์และกฎ/วินัย (Ethical and legal dimensions) 6) มิติด้านคำสอนและปรัชญา (Doctrinal and philosophical dimensions) และ 7) มิติด้านวัตถุและศิลปะ (Material and Artistic dimensions) มาใช้เพื่อความเป็นหมวดหมู่เนื้อหา อนึ่ง วัตถุประสงค์ของงานวิจัยเรื่องนี้มีอยู่ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก 2) เพื่อเสนอภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊กและ 3) เพื่อวิเคราะห์การประกอบสร้างภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊ก

5. อภิปรายผล

ผลการวิจัยพบว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ คือ เฟซบุ๊กนี้ได้สะท้อนปรากฏการณ์ทางศาสนาที่เชื่อมโยงกันครบทั้ง 7 มิติ ได้แก่ มิติด้านการปฏิบัติและพิธีกรรม มิติด้านคำสอนและปรัชญามิติด้านเรื่องเล่าและปริศนาปริศนา มิติด้านประสบการณ์และอารมณ์ มิติด้านจริยศาสตร์และกฎ/วินัย มิติด้านสังคมและสถาบัน มิติด้านวัตถุและศิลปะกล่าวให้ชัดขึ้นก็คือ ปรากฏการณ์บนโปรไฟล์ต่างๆ ที่ได้ทำการคัดเลือกไว้ ได้แก่ โปรไฟล์ “PhraPaisalVisalo” ทั้งที่เป็นส่วนตัวและสาธารณะของพระไพศาล วิสาโล, โปรไฟล์ “พระมหาวิฑูริย์ วชิรเมธี” และ ว. วชิรเมธี (W.Vajiramedhi) ซึ่งเป็นสองโปรไฟล์สาธารณะของพระมหาวิฑูริย์ วชิรเมธี, โปรไฟล์ “หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ: BuddhadasaIndapanno Archives” ซึ่งเป็นโปรไฟล์สาธารณะของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, โปรไฟล์ “เสถียรธรรมสถาน SathiraDhammasathan” ซึ่งเป็นโปรไฟล์สาธารณะของเสถียรธรรมสถานพบว่าปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาได้แสดงออกให้เห็นได้ครบทุกมิติ ยกเว้น โปรไฟล์ “Tilopa House” ซึ่งเป็นโปรไฟล์สาธารณะของบ้านติโลปะ โดย วิจักขณ์ พานิช ที่ไม่ปรากฏมิติด้านเรื่องเล่าและปริศนา

ยิ่งไปกว่านั้น ปรากฏการณ์ของพระพุทธศาสนาที่แสดงออกผ่านมิติของศาสนายังได้สะท้อนภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏบนเฟซบุ๊กไว้อยู่ 5 ความหมาย คือ

(1) “พระพุทธศาสนาแบบเน้นโลกนี้”

พระพุทธศาสนาแบบเน้นโลกนี้ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธศาสนาที่มีลักษณะของการให้ความสำคัญกับชีวิตใน “โลกนี้” มากกว่าชีวิตใน “โลกหน้า” กล่าวคือ มีเป้าหมายอยู่ที่ความสุข และความสำเร็จในชีวิตปัจจุบัน ไม่ได้มุ่งเน้นไปที่การหลุดพ้นหรือดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือ นิพพาน หรือการเกิดในสุคติหรือภพภูมิที่ดี เช่น สวรรค์ โดยความสุขและความสำคัญของชีวิตในโลกนี้ได้ปรากฏให้เห็นอยู่ 4 ด้านคือ ด้านการงาน/การประกอบอาชีพ เช่น มุ่งเน้นความเป็นเลิศในงานด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น ให้แนวทางเกี่ยวกับการคบหา/ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างราบรื่นของคู่รัก ด้านการทำประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ เช่น ประชาสัมพันธ์การรับบริจาคสิ่งของเพื่อช่วยเหลือพระสงฆ์ที่ประสบภัยน้ำท่วม และด้านการดูแล/รักษาสุขภาพร่างกาย เช่น ให้ความสำคัญ/ความสนใจต่อการรักษาสุขภาพเป็นต้น

(2) “พระพุทธศาสนาแบบไม่ผูกติดกับความเชื่อใดความเชื่อหนึ่ง”

พระพุทธศาสนาแบบไม่ผูกติดกับความเชื่อใดความเชื่อหนึ่งในที่นี้หมายถึง พระพุทธศาสนาที่มีลักษณะของการนำเอาความเชื่อจากหลายๆ แหล่งที่สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความรู้ รวมถึงสร้างทางเลือกแก่ผู้ที่สนใจ ในขณะที่เดียวกันยังเป็นไปเพื่อปรับประยุกต์และสนับสนุนคำสอนในพระพุทธศาสนาเองอีกด้วยโดยการไม่ผูกติดกับความเชื่อใดความเชื่อหนึ่งนั้นปรากฏในลักษณะนำเสนอเรื่องราว/ทัศนะของบุคคลต่างศาสนา/นิกาย เช่น การตายของมหาตมา คานธี (Mahatma Gandhi) หรือ แนวคิดทางการเมืองขององซาน ซูจี (Aung San Suu Kyi) หรือนำเสนอเรื่องราวของพระ/นักบวชต่าง

นิกาย เช่น ประสบการณ์การภาวนาของสามเณรีเทนซิน พัลโม (Tenzin Palmo) บทบาทการต่อต้านการใช้ระเบิดนิวเคลียร์ของท่านติช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) การตอบคำถามทางธรรมของทะไล ลามะ (Dalai Lama) ตลอดจนสะท้อนให้เห็นผ่านการนำเสนอโดยการผนวกเอา “ศาสตร์สมัยใหม่” ควบคู่กับการอธิบายหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่น นำผลการทดลองของนักจิตวิทยาตะวันตกมาอธิบายควบคู่กับแนวคิดเรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา รวมทั้งยังสะท้อนให้เห็นในลักษณะศูนย์บริการทางจิตวิญญาณเช่น สถานที่ทางศาสนาอย่างหอจดหมายเหตุพุทธทาสฯ ได้จัดกิจกรรมย่อยในหลายรูปแบบ อีกทั้งยังหลากนิกาย เป็นต้น

(3) “พระพุทธศาสนาแบบสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ”

พระพุทธศาสนาแบบสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะตระหนักใน “ความหมาย” ของธรรมชาติ กล่าวคือ ธรรมชาติถือเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์สามารถเก็บเกี่ยวและเรียนรู้ “ความหมาย” ในทางธรรม ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือ ต้องมีจิตสำนึกในการหวงแหนและอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นสำคัญร่วมด้วย โดยลักษณะการสะท้อนให้เกิดสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ ก็คือ นำเสนอภาพกิจกรรมการใช้ธรรมชาตินี้เป็นสื่อการสอน นำเสนอภาพกิจกรรมและให้รายละเอียดเกี่ยวกับ “ธรรมยาตรา” เป็นต้น

(4) “พระพุทธศาสนาแบบสังคัมฆราวาส

พระพุทธศาสนาแบบฆราวาส ในที่นี้หมายถึงการที่ฆราวาสมีบทบาทในทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น บทบาทหรือหน้าที่ซึ่งกำหนดความเป็นพระหรือฆราวาสที่ตายตัวนั้นอาจกล่าวได้ว่าเริ่มพร่าเลือนด้วยลักษณะต่อไปนี้ 1) ฆราวาสเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เช่น เชอเกียม ตรุงปะ (Chogyam Trungpa) 2) ฆราวาสทำหน้าที่สอนการเจริญภาวนา เช่น งานนิเวศภาวนา “ชีวิตคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์” ของเสมสิกขาลัย มีอาจารย์ประมวลเพ็งจันทร์และวิจักขณ์ พานิชเป็นผู้นำในการทำกิจกรรม 3) ฆราวาสทำหน้าที่ให้ความรู้หรือให้คำอธิบายหลักธรรม เช่น นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุพุทธทาสฯ ได้อธิบายเกี่ยวกับหลักปฏิจจนูปบาทซึ่งทำการแบ่งปันผ่าน ยูทูบ (youtube) ด้วยประเด็น “ความทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไรและดับลงด้วยวิธีใด” เป็นต้น

(5) “พระพุทธศาสนาแบบกระแสได้”

พระพุทธศาสนาแบบกระแสได้ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธศาสนาที่มีลักษณะของการแสดงความเห็นโต้แย้งกับคำสอน/แนวคิด/แนวทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนาแบบกระแสหลักหรือพระพุทธศาสนาแบบจารีต เช่น การวิพากษ์วิจารณ์การทำงานขององค์กรทางพระพุทธศาสนา การวิจารณ์ปรากฏการณ์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย การวิพากษ์วิจารณ์ “ปัจฉิมโอวาท” ของพระสงฆ์ที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมไทยจากข่าวที่ปรากฏ เป็นต้น

ทั้งนี้ภาพตัวแทนต่างๆ ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมานั้น กล่าวได้ว่าเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก คือ โลกาภิวัตน์ ผนวกกับกระแสความเจริญรุดหน้าของสื่อใหม่ ซึ่งก็คือ เฟซบุ๊ก อันควรกล่าวได้ว่าเป็น “เงื่อนไข” หลักที่ขับเคลื่อนให้พระพุทธศาสนาเกิดการปรับเปลี่ยน “ตำแหน่งแห่งที่” ของตนเองในยุคปัจจุบันอย่างสำคัญ

คำว่า “โลกาภิวัตน์” (globalization) หมายถึง “สภาวะที่คน กิจกรรม บรรทัดฐานความคิด สินค้า บริการ เงินตรา ฯลฯ ได้เพิ่มบทบาทจากที่เคยถูกจำกัดด้วยขอบเขตภูมิศาสตร์ให้ออกไปมีบทบาทในระดับโลกและมีวิถีปฏิบัติอย่างเดียวกัน” (ประทุมพร วัชรเสถียร, 2548): 250) กล่าวในอีกแง่หนึ่งก็คือเป็น

กระบวนการพัฒนาการที่ต่อเนื่องของระบบทุนนิยม¹⁰ ด้วยลักษณะการไหลเวียนของโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏอยู่ใน 5 “แดน”(-scapes) ได้แก่ “แดนของมนุษย์” (ethnoscapes) “แดนของเทคโนโลยี” (technoscapes) “แดนของเงินตรา” (finanscapes) “แดนของสื่อ” (mediascapes) และ “แดนของความคิด” (ideoscapes)¹¹ แม้แต่เท่านั้น การไหลเวียนดังที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ยังจะเพิ่มมากขึ้นทั้งในด้านความถี่ ปริมาณและการเชื่อมต่อกันระหว่างประเทศ และภูมิภาคต่างๆ¹² กล่าวคือ เป็นการเพิ่มขึ้นอย่างมากมายมหาศาลกว่ายุคใดๆ ก่อนหน้านี้อย่างไม่อาจเทียบกันได้

ลักษณะการไหลเวียนดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นการทำให้โลกทั้งโลก ซึ่งแต่ละส่วนมีความแตกต่างกัน และบางส่วนแยกกันอยู่นั้นได้หลอมรวมให้เป็นโลกใบเดียวกัน ทั้งนี้การหลอมรวมดังกล่าวนี้มิได้สะท้อนในลักษณะของการสร้างจิตสำนึกที่เรียกว่า “we are the world”¹³ เท่านั้น หากแต่ยังสามารถส่งผลกระทบที่ “เป็นจริง” ได้ด้วยในขณะเดียวกัน โลกาภิวัตน์ยังมีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีความขัดแย้งในตัวเอง (contradictory process)¹⁴ ซึ่งสามารถพิจารณาได้อยู่ 4 ประเด็น คือ ประเด็นแรก โลกาภิวัตน์มีลักษณะของ “กระบวนการทำให้เป็นระดับโลก” (globalization) ไปพร้อมๆ กันกับลักษณะที่เรียกว่า “กระบวนการทำให้เป็นท้องถิ่น” (localization) ซึ่งหมายถึง “การพยายามสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละประเทศในระบบตลาดโลก” (วิทยาการ เชียงกูล, 2547: 144-145) และเกิดเป็นคำใหม่ที่ว่า “กระบวนการ

¹⁰ ระบบทุนนิยมมีพัฒนาการที่ก้าวออกมาในหลายระดับ ดังนี้ **ขั้นตอนแรก** คือ การเข้ามาหาประโยชน์กับทรัพยากรในประเทศอื่น โดยผ่านกลไกของระบบอาณานิคม **ขั้นตอนที่สอง** คือ พยายามที่จะเอาประโยชน์จากแรงงานในสังคมอื่น **ขั้นตอนที่สาม** คือ พยายามที่จะมาหาประโยชน์จากทุนที่อยู่ในรูปแบบต่างๆ และ **ขั้นตอนสุดท้าย** คือ การมาเอาประโยชน์จากวัฒนธรรม อนึ่ง โลกาภิวัตน์ในปัจจุบันนี้ ทุนนิยมจะพัฒนามาสู่ระดับขั้นนี้ (ขั้นสุดท้าย) กล่าวคือ เป็นขั้นที่พยายามจะเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545: 142-143.

¹¹ ศาสตราจารย์อรุณ อัมพาตุไร (Arjun Appadurai) นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมชาวอินเดียเสนอไว้ว่าใน โลกาภิวัตน์มีการไหลเวียนอยู่ใน 5 แดนดังต่อไปนี้ (1) “แดนของมนุษย์” (ethnoscapes) เป็นการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่ปรากฏในรูปของ นักท่องเที่ยว ผู้อพยพลี้ภัย คนพลัดถิ่น และแรงงานข้ามชาติ (2) “แดนของเทคโนโลยี” (technoscapes) เป็นการเคลื่อนย้ายของเทคโนโลยีด้วยความเร็วสูงข้ามพรมแดนประเทศต่างๆ ไปทั่วทั้งโลก ทั้งเทคโนโลยีเชิงกล (mechanical technologies) เช่น เทคโนโลยีในการเพาะปลูกพืช หรือการทำเหมืองแร่ และเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร (informational technologies) (3) “แดนของเงินตรา” (finanscapes) เป็นการเคลื่อนย้ายเงินหรือสิ่งที่ใช้แทนเงิน ผ่านตลาดเงิน ตลาดหุ้น ตลาดสินค้าในระดับโลก (4) “แดนของสื่อ” (mediascapes) เป็นการแพร่กระจายของ “ความเป็นจริง” (reality) และโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่เป็นตัวผลิตและแพร่กระจายความเป็นจริงนั้น และ (5) “แดนของความคิด” (ideoscapes) เป็นการแพร่กระจายของความคิด (idea) หรืออุดมการณ์ (ideology) ทางการเมืองของรัฐและ “อุดมการณ์ค้าน” (counter-ideology) ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ใน Arjun Appadurai, 1996: chapter 2.

¹² Jame A. Beckford, “New Religious Movements and Globalization,” in **New Religious Movements in the 21st century: Legal, Political, and Social Challenges in Global Perspective**, edited by Phillip Charles Lucas and Thomas Robbins, (New York: Routledge, 2004), p. 254.

¹³ กาญจนา แก้วเทพ, **สื่อสองวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2539), หน้า 62.

¹⁴ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, **โลกาภิวัตน์ บรรษัทข้ามชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 12. และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “โลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมไทย,” ใน **ท้องถิ่นพัฒนา กับโลกาภิวัตน์ วิกฤตโลก วิกฤตไทย อะไรคือทางรอด**, บรรณาธิการโดยชัชวาล บุญปิ่น และสมเกียรติ ตั้งนโม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544), หน้า 7.

ผสานระหว่างกระแสโลกและกระแสท้องถิ่น” (glocalization) (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2548: 12) ส่วนประเด็นที่สอง ในแง่วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์มีลักษณะของ“กระบวนการทำให้เป็นแบบ (วัฒนธรรม) เดียวกัน” (homogenization) หรือเรียกอีกอย่างว่าการสร้าง “วัฒนธรรมเดียว” (monoculture) แต่ในขณะเดียวกันกลับทำให้มีการเกิดขึ้นหรือการสร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างขึ้นอย่างหลากหลายสำหรับประเด็นที่สาม ในแง่ของระบบตลาดโลกาภิวัตน์มีลักษณะของการ บูรณาการ (integration) เข้าสู่การเป็นส่วนหนึ่งของตลาดโลก แต่ในขณะเดียวกันก็มีการกีดกันผลึกใส (exclusion) ออกจากชุมชนร่วมด้วย กล่าวในแง่หนึ่งคือ การทำให้เป็นคนชายขอบ (marginalization) (สุริชัย หวันแก้ว, 2546: 33-34) นั่นเอง และประเด็นสุดท้าย ในขณะที่กระแสหลักของโลกาภิวัตน์ดำเนินไป ด้านหนึ่งก็ทำให้เกิดกระแสต่อต้านที่เรียกกันทั่วไปว่า “การต่อต้านโลกาภิวัตน์”(anti-globalization) ของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากกระแสดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยเช่นกัน

ยิ่งไปกว่านั้น ประเด็นเรื่องความเปราะบาง (fragility)¹⁵ ของสังคมโลก กล่าวได้ว่ายังเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญซึ่งควรกล่าวถึง ทั้งนี้เพราะประเด็นดังกล่าว คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาวะการณ์ของโลกปัจจุบันที่ล้วนเต็มไปด้วย “ความเสี่ยง” “ความซับซ้อน” “ความสับสนวุ่นวาย” ซึ่งพร้อมที่จะปะทุหรือเกิดปัญหาต่างๆ นับตั้งแต่ปัญหาระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงปัญหาระดับโลกได้อยู่ตลอดเวลา อนึ่ง ความเปราะบางดังกล่าวนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้จำแนกไว้ 2 ประการ คือความเปราะบางทางการเมือง (political fragility) และความเปราะบางทางเศรษฐกิจ (economic fragility) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2547: 80-113) อย่างไรก็ตามยังมีความเปราะบางอีก 2 ประการที่มีความสำคัญไม่แพ้กันก็คือ ความเปราะบางทางนิเวศวิทยา (ecological fragility) และความเปราะบางทางสังคม (social fragility)¹⁶

เมื่อประเด็นความเปราะบางหรือความเสี่ยงต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น คือกระบวนการหนึ่งที่โอบล้อมสังคมโลกไว้ อีกทั้งยังสามารถส่ง “ผลกระทบข้างเคียง” (side effect) ต่อทั้งมนุษย์และสังคมได้อย่างสำคัญ มากไปกว่านั้นยังเป็น “เงื่อนไข” ที่ทำให้เกิดรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ หรือที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545) (new social movements - NSM) กล่าวเฉพาะการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่นั้น นอกจากจะมีเงื่อนไขมาจากประเด็นเรื่องความเปราะบางของสังคมแล้ว ยังมีเงื่อนไขอื่นที่สำคัญ หรือกล่าวได้ว่าเป็นเหตุผลหลักอีกประการหนึ่งที่ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเช่นที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นก็คือ อำนาจของข้อมูลข่าวสารที่เชื่อมถึงกันอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยี ด้วยเหตุดังนั้นลักษณะเด่นของขบวนการดังกล่าวจึงอยู่ที่ความสามารถในการเชื่อมโยงชีวิตประจำวันเข้ากับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งในระดับประเทศหรือระดับโลก กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ได้สายเส้นแบ่งระหว่าง “เรื่องส่วนตัว” กับ “เรื่องส่วนรวม” หรือมีลักษณะการเรียกร้องที่โยงเรื่องส่วนตัวกับเรื่องส่วนรวมให้เป็นเรื่องเดียวกัน ไม่เว้นแม้แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนา

¹⁵ การเรียกที่สื่อให้เห็นถึงสภาวะการณ์ของโลกที่เปราะบางนั้น พบว่าการเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น “สังคมแห่งความเสี่ยงระดับโลก” (global risk society) ใน Ulrich Beck, 1992) “ความสลับซับซ้อนระดับโลก” (global complexity) ใน John Urry, 2003) และ “โลกที่สับสนวุ่นวาย” (turbulent world) ใน James N. Rosenau, 1997) เป็นต้น.

¹⁶ ความเปราะบางทั้ง 4 ประการนี้ แท้ที่จริงแล้วมีลักษณะทับซ้อนกันอยู่ไม่มากก็น้อย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มีลักษณะที่ไม่แยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง ทั้งยังเป็นเงื่อนไขในการเกิดขึ้นของกันและกันอย่างสำคัญ ด้วยเหตุดังนั้นการแบ่งประเภทจึงมีเหตุผลเพื่อความสะดวกต่อการอภิปรายและทำความเข้าใจเท่านั้น.

6. ข้อเสนอแนะ

สำหรับข้อเสนอในการวิจัย ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งที่สำคัญไปกว่านั้น ในโลกปัจจุบัน พื้นที่ไซเบอร์ยังเป็นอีกหนึ่ง “พื้นที่” ที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพราะพื้นที่ดังกล่าวได้เข้ามาทำงานแทนพื้นที่อันจำเป็นซึ่งขาดหายไป ในสังคมสมัยใหม่หลายอย่าง กล่าวคือ พื้นที่ไซเบอร์ได้เอื้ออำนวยและเปิดให้ผู้คนเข้ามาพบปะกัน แลกเปลี่ยนข้อมูล ร่วมในการลงทัณฑ์ทางสังคมแก่บุคคลหรือการกระทำที่ต่างเห็นว่าเป็นผลร้ายแก่ส่วนรวม พื้นที่ประเภทนี้เปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถจัดองค์กรเพื่อบรรลุเป้าประสงค์ร่วมกันบางอย่าง ดังนั้น พื้นที่ประเภทนี้จึงเป็นอำนาจของสังคม เป็นพื้นที่ซึ่งไม่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตย (ของรัฐ, ของผู้ใหญ่บ้าน, ของสมภาร, ของเจ้าพ่อ ฯลฯ) ในสังคมสมัยก่อนพื้นที่เหล่านี้ก็คือ บ่อน้ำ, ตลาด, ศาลาริมทาง, หรือแม้แต่ในวัดเองด้วยเหตุดังนั้นพื้นที่ไซเบอร์จึงมีความคล้ายคลึงกับพื้นที่สาธารณะทางสังคมของสมัยโบราณมาก เพราะเปิดกว้างให้ทุกคนเดินเข้าสู่พื้นที่นี้ได้ตามใจชอบ เลือกที่จะร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนที่ต้องการ เหมือนบ่อน้ำใหญ่ในหมู่บ้านโบราณ กล่าวคือเป็นพื้นที่สาธารณะที่แบ่งความเป็นส่วนตัวอยู่ด้วย หรือกล่าวในอีกแง่หนึ่งก็คือ เป็นพื้นที่ที่สาธารณะกึ่งส่วนตัว (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ม.ป.ป.: ออนไลน์) นั่นเอง ฉะนั้น เฟซบุ๊ก ซึ่งจัดเป็นสื่อใหม่ซึ่ง “กระทำการ” หรือปฏิบัติการบนพื้นที่ไซเบอร์จึงสามารถตอบสนองอารมณ์/ความรู้สึกหรือสามารถทดแทนความต้องการที่ขาดหายไปดังที่กล่าวมาข้างต้นได้ สำคัญไปกว่านั้น เฟซบุ๊กยังสามารถยังขยายระบอบสังคมให้กว้างขวางและสลับซับซ้อนมากขึ้น เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสื่อใหม่ออย่างเฟซบุ๊กมีคุณลักษณะที่ทำให้คุณสมบัติทั้งในเชิงเทคนิค (technical aspect) และคุณสมบัติในเชิงสังคม (social aspect) เป็นต้น¹⁷ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาอิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์อย่างเฟซบุ๊กที่มีต่อพระพุทธศาสนาทั้งในแง่บวกคือด้านที่ส่งเสริมสนับสนุนพระพุทธศาสนาและด้านลบคือบ่อนทำลายหรือบิดเบือนหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ทำให้ภาพตัวแทนของพระพุทธศาสนาที่ไม่ตรงกับภาวะที่ควรจะเป็น

¹⁷ โรเบิร์ต เค โลแกน (Robert K. Logan) ได้จำแนกไว้ 16 ประการ ได้แก่ 1) สื่อใหม่เป็นการสื่อสารสองทาง (Two-way communication) 2) สื่อใหม่ง่ายต่อการเข้าถึงและการแพร่กระจายสารสนเทศ (Ease of access to and dissemination of information) 3) สื่อใหม่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องกัน (Continuous learning) 4) สื่อใหม่มีการวางตัวในแนวเดียวกันและเอื้อต่อการบูรณาการ (Alignment and Integration) 5) สื่อใหม่เอื้อต่อการสร้างชุมชน (Creation of community) 6) สื่อใหม่มีลักษณะที่ง่ายต่อการเคลื่อนย้าย พกพาได้สะดวก (Portability) 7) สื่อใหม่มีลักษณะที่หลอมรวมกัน (Convergence) 8) สื่อใหม่มีลักษณะปฏิบัติงานร่วมกันได้ (Interoperability) 9) สื่อใหม่มีความสามารถที่จะประมวลเนื้อหาจากหลายแหล่งมารวมกันไว้ได้ (Aggregation of Content) 10) สื่อใหม่เพิ่มความหลากหลาย เพิ่มทางเลือก (Variety, Choice Long-tail) 11) การทวนคืนกลับมาประสานกันครั้งใหม่ระหว่างผู้ส่งสาร/ผู้รับสาร (Reintegration of consumer & producer) 12) สื่อใหม่มีลักษณะส่งเสริมการรวมกลุ่มกันทางสังคมและการร่วมมือกันทางไซเบอร์ (Social collectivity & Ceber-cooperation) 13) การเกิดวัฒนธรรมแบบบริมิกซ์ (Remix Culture) 14) การเปลี่ยนจาก “ผลผลิต” มาสู่ “บริการ” (From products to services) 15) เป็นสื่อที่อนุญาตให้ผู้รับสารเป็นผู้เปลี่ยนแปลงเนื้อหา (User-based transformation of new media) และ 16) จากคุณลักษณะทั้ง 15 ประการที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สื่อแบบเดิม คือ สื่อเก่า ก็อาจจะมีคุณลักษณะดังที่กล่าวมา แต่ความต่างนั้นก็อยู่ที่ว่าสื่อเดิมนั้นอาจมีบางคุณลักษณะเท่านั้นและจะไม่ครบทุกคุณลักษณะ ในขณะที่สื่อใหม่นั้นจะมีทุกคุณลักษณะอย่างใน กาญจนา แก้วเทพ และนิคม ชัยขุนพล, 2555: 19-51.

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพและนิคม ชัยขุนพล. (2555). *คู่มือสื่อใหม่ศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2539). *สื่อสองวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: วิชา.
- _____. (2545). *สัญญาวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร : วิชา.
- ประทุมพร วัชรเสถียร. (2548). *โลกร่วมสมัย: ตอบคำถามของคนรุ่นใหม่*. กรุงเทพมหานคร: ปาเจรา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2549). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- โรลลิ่ง บาร์ตส์. (2551). *มายาคติ*. แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ.
- วิทยากร เชียงกุล. (2547). *อธิบายศัพท์ใหม่เพื่อเข้าใจโลกยุคใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2546). *กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ Marginalization*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาพัฒนาการแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). *เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์*. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.
- เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2548). *โลกาภิวัตน์ ปรวิสัยข้ามชาติ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Appadurai, Arjun. (1996). *Modernity at Large : Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Beck, Ulrich. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Rosenau, James N. (1997). *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urry John. (2003). *Global Complexity*. Cambridge: Polity.